

ONDSKANS PROBLEM – DET STÄNDIGT AKTUELLA

Inledning

När den nya himlen och jorden kommer finns det, enligt Up-penbarelsboken 21, inget hav längre. Många människor blir besvikna över det. Att titta på havet, segla på det och bada i det är en ständig njutning, åtminstone för dem som inte måste försörja sig på att hantera havets bedrägliga vanor och olägliga vredesutbrott. Eftersom jag själv är en som ofta tittar och ibland badar delar jag denna förvåning och besvikelse. Men utifrån en bredare biblisk världsbild kan vi ana vad det handlar om.

Havet är förstås en del av den ursprungliga skapelsen. Det dyker i själva verket upp före torra land i Första Moseboken 1, och både landet och senare djuren kommer ur havet. Det är en del av den värld om vilken Gud sedan, efter sex dagar, säger att det är ”mycket gott”. Men redan från kapitel 6, i berättelsen om Noa, är den stigande översvämningen ett hot mot hela den värld som Gud har skapat och som Noa och hans flytande me-

nageri räddas från efter att Gud i sin nåd har varnat dem. Det tycks som om det kommer kaoskrafter inifrån själva den goda skapelsen, krafter som har rustats för att verkställa Guds dom.

Sedan hör vi inget mer om havet förrän vi ser Mose och israeliterna stå framför det, när de jagas av egyptierna och inte vet vad de ska ta sig till. Gud skapar en väg genom havet för att rädda sitt folk, och för att återigen döma den hedniska världen. Det är på sätt och vis samma historia, men nu i en ny tappning. Och när Israels diktare senare ser tillbaka på detta avgörande, karaktärsdanande ögonblick i berättelsen om Guds folk hyllar de det med formuleringar från de gamla kanaaniska skapelsemyterna: Herren "tronar ovan himmelshavet" (Ps 29:10), när floderna höjde sin röst var Herren i höjden "väldigare än de stora vattnens brus" (Ps 39:3f), och vattnen såg Herren och "skälvde" (Ps 77:17, 114:3). När psalmisten beskriver sin förtvivlan som att stå i vatten upp till halsen (i Psaltaren 69) ingår detta i ett sammanhang där Herren redan är känd för att vara den som styr över havets raseri och rentav får det att prisa honom (69:2, 35).¹ Men sedan hittar vi synen i Daniel 7, en text som fick ett enormt inflytande över de första kristna, där de stora djuren som krigar mot den högstes heliga stiger upp ur havet. Havet har blivit den mörka, fasaväckande, hotfulla plats som ondskan kommer ur, ett hot mot Guds folk, som när en enorm tidvattenvåg hotar dem som bor nära kusten. För folket i det gamla Israel, som i allmänhet inte var sjöfarare, kom havet att stå för ondska och kaos, den mörka makt som skulle kunna göra samma sak med Guds folk som översvämningen gjort med hela världen, om inte Gud räddade dem som han räddat Noa.

Det kan mycket väl vara så (fast nu hamnar vi kanske lite väl långt från ämnet) att ett av skälen till att vi älskar havet är att vi kan iaktta dess oerhörda kraft och outtröttliga energi på

behörigt avstånd, som när vi tittar på en skräckfilm. Om vi i stället seglar eller simmar över det kan vi utnyttja dess kraft utan att uppslukas av den. Jag misstänker att det redan har skrivits massor av doktorsavhandlingar om vad det är som händer psykologiskt när vi gör detta, och jag har inte läst dem. Vi skulle förstås snabbt märka att vår förtjusning vändes i skräck om vi stod där och tittade på vågorna och en tsunami plötsligt dök upp och vällde fram mot oss, precis som spänningen med att titta på en gangsterfilm skulle vändas i hysterisk panik om några skurkar kom in på bion med vapen i högsta hugg och hotade oss personligen. På tryggt avstånd kan havet och filmen vara vårt sätt att säga oss att ja, nog kan det finnas en ondskan, ett kaos där ute någonstans, men vi har det i alla fall bra, tack och lov, och vi är inte direkt hotade. Och kanske innebär detta också att ondskan mycket väl kan finnas även i oss: det kan finnas onda krafter och kaos djupt inom oss som vi bara uppfattar på ett undermedvetet plan, om ens det, men de är under kontroll. Vallarna kommer att hålla havet stängd och polisen kommer att haffa gangstrarna till slut.

Samtidigt är det förstås så i filmerna från de senaste tio eller tjugio åren att det kanske inte slutar särskilt bra, vilket skulle kunna säga oss något om hur vi nu uppfattar ondskan både i världen och i oss själva. Den uppfattningen, och den kristna trons försök att förstå, kritisera och bemöta den, är ämnet för den här boken. Det började med att jag ville skriva något om innebörden av Jesu korsfästelse. Eftersom jag hade skrivit mycket om Jesu uppståndelse kändes det som rätt ämne att väga upp med. Men när jag tänkte mer på det förstod jag att om man ska kunna tala på ett meningsfullt sätt om korset måste man säga åtminstone någonting om ondskan, det problem som korset enligt den klassiska teologin har tagit itu med på ett avgörande sätt.

Men så fort jag började tänka på att tala om ondskan insåg jag att detta är ett ämne som ligger i tiden – det är snarast akut. Alla talar om ondskan. Efter 11 september 2001 hävdade president Bush att "ondskans axelmakter" fanns där ute och att vi måste leta upp dem som var onda och hindra dem från att ställa till med mer ont. Tony Blair framkastade ambitiöst att vi inte borde nöja oss med mindre än att befria världen från ondska. Samma dag som jag skrev utkastet till det här kapitlet kastade jag en sömning blick på tidningen som lästes i stolen framför mig på flygplanet och såg en enorm rubrik som uppmanade oss att titta på två medlemmar i Real Irish Republican Army² och deras "onda ansikten". Såväl allmänheten som pressen talade om "ondska" efter det fruktansvärda mordet på två små flickor i den engelska staden Soham år 2003, och vi säger detsamma om den plötsliga ökningen av vapenvåldet på gatorna i våra städer, eller våldet som följde på förödelsen när orkanen Katrina drabbade New Orleans i augusti 2005.

Det märkliga med detta nya fokus på ondska är att det tycks ha kommit som en överraskning för många, inte minst politiker och media. De skulle förstås säga att ondskan alltid har funnits, men att den tycks ha kommit hem till västvärlden på ett nytt sätt. Tidigare diskussioner om ondskan har ofta varit mer abstrakta och rört så kallad naturlig ondska (som tidvatenvågen) och så kallad moralisk ondska (i form av maffian). Precis som Auschwitz framställde problemet på ett nytt sätt för den tidigare generationen – åtminstone för dem som tillät sig att reflektera över det – har nu 11 september respektive naturkatastroferna med tsunamin och orkanen Katrina gett upphov till en ny debatt om vad ondska är, var den kommer ifrån, hur vi ska tolka den och vad den gör med vår världsbild, vare sig vi är kristna eller ateister eller något annat. Och, inte minst, om det går att göra något åt den.

Ur kristen synvinkel kommer det i den bemärkelsen inte att finnas något hav när himlen och jorden är ny. Inom den världsbild som uppstår ur evangeliet om Jesus är det vår fasta övertygelse att ondskan till slut kommer att bli besegrad, avskaffad. Men att sedan förstå varför den alltså finns här på det sätt den gör, och hur Gud har handskats med den och kommer att handskas med den, hur Jesu kors passar in i detta, hur ondskan påverkar oss här och nu och vad vi kan göra här och nu för att ta del av Guds seger över ondskan – allt detta är djupa och mörka mysterier, frågor som aktualiseras i och med det plötsligt uppflammade intresset för ondskan och som många av oss, däribland jag, inte har haft för vana att tänka så mycket på, än mindre ge svar på. Jag formulerar det så här för att jag inte är någon expert på ondska, om du förstår vad jag menar. Det finns de som faktiskt ägnar sig åt detta suspekta specialområde. Jag har redan lärt mig en del av dem, och jag hoppas fortsätta göra det. I den bemärkelsen står jag i den ädla tradition som innebär att jag fortsätter att bilda mig teologiskt för öppen ridå. Vid olika tillfällen går jag undermedvetet in i dialog med en del av det som skrivits i ämnet på senare tid, även om jag inte alls gör anspråk på att ha bemästrat området.³ Det jag vill göra kan ses som tre steg, varav alla är uppdelade i ytterligare tre.

Först kommer jag att försöka beskriva problemet så som det uppenbarar sig i vårt nutida samhälle (kapitel 1) och bredvid det ställa de klassiska påståenden om Guds frälsande rättvisa som finns i judisk och kristen tradition, med särskilt fokus på Jesu Kristi kors (kapitel 2 och 3). Sedan kommer jag att visa hur man på ett fromt och kreativt sätt kan tala om ondskans problem och om vad kristna, under Guds ledning, bör göra åt det (kapitel 4). I samband med det kommer jag att ta upp tre områden som är av stort intresse för vår samtid och där

ondskans problem kan orsaka förfärliga svårigheter och faror, nämligen global imperialism, brottsbekämpning och straff samt krig. I det sista kapitlet kommer jag att fortsätta granska dessa frågor genom att reflektera över förlåtelsens betydelse, såväl i kollektiv bemärkelse som i djupt personlig bemärkelse.

I detta inledande kapitel kommer jag alltså att försöka visa några exempel på hur ondskans problem i dag uppträder i en ny form, eller, för att formulera det på ett annat sätt: jag kommer att hävda att våra politiker och medier har försökt leva som om ondskan egentligen inte var något direkt problem och att de måste vakna och inse att ondska fortfarande är ett fult ord. Jag kommer sedan att driva tesen att de nya sätten att tala om ondskans problem i den postmoderna kulturen är otillräckliga i vissa viktiga avseenden (och här är det viktigt att påpeka att det postmoderna tänkandet innebär just en omformulering av problemet). Sedan vill jag framhäva att vi, för att kunna se tydligare vad som pågår, måste infoga vissa saker i vårt synsätt som vanligtvis filtreras bort. Till sist kommer jag att ge exempel på hur den här frågan påverkar kristet tänkande.

A. Ett nytt ondskans problem

Nu över till min första och längsta avdelning: Ett nytt ondskans problem. Varför "nytt"?

Äldre sätt att tala om ondskan lade ofta fram dilemmat som en metafysisk eller teologisk gåta. Om det finns en gud och han är en god, vis och överlägset mäktig gud (som det hävdas i klassisk judisk, muslimsk och kristen teologi), hur kommer det sig då att det finns något sådant som ondska? Även om du är ateist stöter du på samma problem från ett annat håll: Är

den här världen någon sorts sjukt skämt, där det finns somligt som får oss att tycka att det är ett underbart ställe och annat som får oss att tycka att det är ett hemskt ställe – eller vad handlar det om? Man skulle förstås kunna tala om det som godhetens problem i stället för ondskans. Om världen är en godtycklig anhopning av slumpartade fenomen, varför finns det då så mycket som vi vill lovorda och jubla över? Varför finns det skönhet, kärlek och skratt?

Ondskans problem i dess nuvarande metafysiska form har funnits med oss i minst två och ett halvt sekel. Jordbävningen som slog sönder Lissabon på alla helgons dag år 1755 slog också sönder den föregående generationens sorglösa optimism. Tänk på Joseph Addisons stora psalm ”Ett kosmos utan gräns och slut”, som upprepar att alla som tittar upp på himlen, solen, månen, stjärnorna och planeterna måste bli varse att de är en god skapares verk:

Oändligt liten är vår jord
i denna rymd, men till oss når
en kärlek utan gräns och slut
från kosmos skapare vår Gud.⁴

Vi kan ta oss rätten att tvivla på om Addison hade kunnat skriva så efter 1755, eller om någon i så fall hade varit lika villig att sjunga det. Vi som har hört talas om så många ytterligare katastrofer, såväl med naturliga som mänskliga orsaker, kan kanske bara fortsätta sjunga det för att vi har tillkämpat oss en naturlig teologi på trots mot negativa motbevis, eller för att vi inte har tänkt efter. Men min poäng, som också framkommer i en lysande bok av Susan Neiman, är att historien om den europeiska filosofin från 1755 och framåt bäst kan beskrivas som historien om människor som försöker få rätsida på ondskan.

Lissabon påskyndade förvisso den nu etablerade distinktionen mellan naturlig ondska (tsunamin, jordbävningen, orkanen) och moralisk ondska (maffia, terrorister), och detta har fortsatt att vara ett utmärkande drag, men även de stora upplysningstänkarnas brottningar (Voltaire, Rousseau), samt Kants och Hegels enorma tankebyggen, kan tolkas som olika sätt att handskas med ondskan. När vi sedan kommer längre fram till Marx och Nietzsche och 1900-talets tänkare, inte minst de judiska som har brottats med frågan om mening efter förintelsen, hittar vi en röd tråd i form av filosofiska ansatser till att säga det som måste sägas om världen som helhet och ondskan inom den.

Tyvärr anser jag att den tanketradition som har uppstått ur detta, och som har präglat den allmänna uppfattningen i västvärlden som helhet och kanske särskilt Storbritannien och USA, är mycket otillfredsställande. Jag syftar på den utvecklingslära som utlades på ett storslaget sätt av Hegel och som i urvattnad form har blivit ett stående inslag i mycket av det samtida tänkandet. Hegel hävdade mer eller mindre att världen utvecklades genom en dialektisk process (först A, sedan motsatsen B, sedan C som var en syntes av dem båda, och så vidare). Allt rörde sig mot ett bättre och mer fullkomligt mål, och om det måste uppstå lidande på vägen, om det måste uppstå problem i samband med den dialektiska processen, då fick det vara så – det är äggen som måste knäckas för att den goda omeletten ska bli till.

Den här tron på automatisk utveckling, som vi i samma epok hittar hos poeter som Keats, låg i luften i den romantiska rörelsens panteism och även i Thomas Robert Malthus filosofi som bidrog så starkt till att frammana och upprätthålla den västerländska tron på att Europa och Nordamerika låg i framkant i mänsklighetens utveckling och att detta rättfär-

digade den ekonomiska expansion som var så utmärkande för 1800-talet. Den här uppfattningen, som redan hade fått ordentligt fäste i den rådande kulturen, fick ett enormt uppsving i och med att Charles Darwins forskning spreds till en större krets och började tillämpas på områden som var betydligt mer mångsidiga än undersökningen om Galapagosöarnas fåglar och däggdjur. Den berusande kombinationen av tekniska landvinningar, medicinska framsteg, romantisk panteism, hegeliansk progressiv idealism och socialdarwinism skapade ett tankeklimat som väldigt många människor fortsätter att leva och röra sig i än i dag, inte minst i det offentliga livet. I ett sådant klimat innebär det faktum att vi lever "i dessa tider" att vi kan förvänta oss vissa saker. Vi ser framför oss en stadig rörelse mot frihet och rättvisa, ofta uppfattad som en långsam men säker seger för västerländsk liberal demokrati och mjuka varianter av socialism. För att tala klarspråk: när människor säger att somliga saker är oacceptabla "nu när vi lever på 2000-talet" syftar de på en vedertagen lära om utveckling – och därtill utveckling i en viss riktning. Vi får lära oss, ofta genom mediernas och politikernas tonfall snarare än uttalade argument, att vi måste böja oss för denna utveckling. Den går inte att hejda. Vem vill halka efter, vara efter sin tid, höra gårdagen till? Att stämpla något som "förlegat" är ett effektivt sätt att avfärda det. "Utveckling" (som ofta bara syftar på en variation i trenderna) har blivit den enskilt viktigaste måttstocken i samhället och kulturen.

Denna framstegstro har ställts inför åtminstone tre utmaningar, som sinsemellan varit helt olika, och det är anmärkningsvärt att den har överlevt dem alla och fortsatt att blomstra. För många blev första världskriget dråpslaget mot den gamla liberala idealismen. När Karl Barth skrev sin första kommentar till Romarbrevet 1919 var hans främsta budskap

att det hade blivit dags att lyssna till Guds nya ord som kom till oss utifrån, i stället för att förlita sig på Guds rikes stadiga framåtrörelse inom den historiska utvecklingen. Dostojevskijs *Bröderna Karamazov* innehåller ett kusligt avsnitt där han reflekterar över möjligheten att världen kanske skulle kunna nå fulländning till priset av att ett enda oskyldigt barn plågades till döds, och han kommer fram till att redan det priset är för högt. Auschwitz ödelade tanken (för all framtid, skulle man kunna tro) att den europeiska civilisationen åtminstone var en plats där ädelmod, dygder och förmänskligande förnuft skulle kunna blomstra i överflöd. Förintelsen har djupa rötter i flera europeiska tankeströmningar – inte minst hos just Hegel, som ansåg att judendomen var ett uttryck för felaktig religion – och de måste blottläggas och synas.

Som jag sa framstår det som anmärkningsvärt att framstegstron fortsätter att leva och dominera. 1800-talet trodde sig ha avskaffat arvsynnen men var förstås tvunget att hitta några substitut, och Marx och Freud hade några att erbjuda när de framställde förklaringsmodeller och tillhörande lösningar, nya försoningsläror som speglar och travesterar den kristna. Och ändå ... trots första världskrigets fasansfulla strider vid Mons och Somme, trots Auschwitz och Buchenwald, trots Dostojevskij och Barth, fortsätter människor än i dag att utgå från att världen i huvudsak är god och att dess problem i allmänhet går att lösa med hjälp av teknik, utbildning och "utveckling" i bemärkelsen "västernisering", där fler och fler områden anpassas till västerländsk demokrati och (beroende på smak) västerländska socialdemokratiska alternativt kapitalistiska ideal, eller rentav en blandning.

Detta sakernas tillstånd har lett till framför allt tre saker som jag ser som utmärkande för detta nya ondskans problem. För det första att vi blundar för ondskan tills den träffar oss

rakt i ansiktet. För det andra att vi blir överrumplade när den gör det. För det tredje att vi därför reagerar på omogna och farliga sätt. Jag kommer att utveckla var och en av de sakerna i tur och ordning.

För det första blundar vi för ondskan, förutom när den träffar oss rakt i ansiktet. Somliga filosofer och psykologer har försökt få det till att ondskan bara är godhetens skuggsida, att den är en del av en nödvändig jämvikt i världen och att vi måste akta oss för alltför mycket dualism, alltför mycket polarisering mellan gott och ont. Detta leder förstås raka vägen till Nietzsches maktfilosofi och på samma väg tillbaka till Hitler och Auschwitz. När vi går bortom ont och gott kommer vi in på det område där makt är lika med rätt och där allt som påminner om de gamla moraliska värderingarna – exempelvis en stor judisk befolkning – står i vägen och måste tillintetgöras.

Men vi behöver inte titta riktigt så långt bakåt i tiden för att se detta. Västerländska politiker visste mycket väl att al-Qaida var en kraft att räkna med, men ingen ville riktigt ta den på allvar förrän det var för sent. Alla vet att den kroniska statsskulden i många av jordens fattigaste länder är ett gigantiskt sår på världssamvetet, men våra politiker vill inte ta det på för stort allvar, inte ens sympatiska politiker, för med vårt sätt att se tickar världen på rätt så bra och vi vill inte rubba den ekonomiska balansen. Vi vill bedriva handel, bygga upp våra egna ekonomier. "Valfrihet" är obestridligt positivt för alla människor, och om vi erbjuder både Coca-Cola och Pepsi till ett Afrika som plågas av svält och aids, och exploaterar en enorm ny marknad samtidigt som vi bygger på de rådande problemen med försämrade tandhälsa, då är det ett sätt att värna om Afrikas välfärd. Alla vet att sexuell lössläpplighet är något som både familjer och enskilda människor far oerhört illa av, men vi lever ju på 2000-talet och vi vill inte säga att det är nå-

got fel med äktenskapsbrott (men vi borde kanske notera att det bara var ett par generationer sedan som många samhällen hade samma syn på äktenskapsbrott som de nu har på pedofili, vilket är oroväckande ur båda perspektiven).

Jag växte upp i en tid då censuren avskaffades till höger och vänster. Censur var egentligen den enda avart som fanns, fick vi höra. Allt som människor ville göra eller säga var i grunden gott. Vi borde bejaka alla instinkter vi upptäckte hos oss själva, och människor borde inte få ha någon kontroll över vad andra människor gjorde. Faktum är att vi än i dag fnyser åt ordet "kontroll", till exempel när vi talar om "kontrollbehov", som om den grundläggande moraliska normen gick ut på att det inte borde finnas någon kontroll – ungefär som när stora globala företag har "inga gränser" som sin huvudslogan. Vi lever i en värld där våra politiker, medieexperter, ekonomer (och tyvärr också vissa senkomna liberalteologer) talar som om det i huvudsak står rätt till med mänskligheten och världen, som om vi inte har något att oroa oss för.

Därför blir vi, för det andra, överrumplade när ondskan träffar oss som ett slag i ansiktet. Vi vill tänka oss att engelska småstäder är trivsamma och trygga och vi blir chockade ända in i mörget när två små flickor blir mördade i en sådan liten stad, av en person som de måste ha känt och litat på.⁵ Vi har inga begrepp som hjälper oss att hantera sådana saker, men vi har inte heller några begrepp som hjälper oss att hantera större, förnyade utslag av ondskan, som exempelvis tribalism och folkmord i Afrika eller splittringen i Balkanländerna. Vi vill gärna lura oss att tro att det mesta står rätt till med världen, nu när så många länder antingen är demokratiska eller på väg att bli det, och nu när globaliseringen teoretiskt sett har gjort det möjligt för oss att åstadkomma så mycket, tjäna så mycket, veta så mycket. Sedan blir vi både förbryllade och

bestörta när den mänskliga tidvattenvågen väller in över våra stränder, den till synes oändliga och tragiska människomassa som kommer till västländerna och söker asyl, och för med sig somliga (även om de förmodligen bara utgör en liten bråkdel) som inte söker skydd undan förföljelser eller diktatur utan snarare är ute efter det skydd de behöver för att sätta sina terroristplaner i verket.

Faktum är att terrorismen kommer som en överraskning i sig, eftersom vi har vant oss vid tanken att alla viktiga frågor bör lösas medelst samtal runt ett bord. Vi kan inte begripa att det fortfarande finns somliga som tror att detta inte fungerar utan att de måste använda sig av mer drastiska metoder för att få fram sitt budskap. Det som var naturligt för våra förfäder, att ha en stor familj eftersom det plötsligt kunde komma en epidemi som ryckte bort hälften av medlemmarna på några dagar, är en tanke vi helt bannlyser utom i skräckhistorierna. På samma sätt bannlyser vi döden från våra samhällen eftersom allt färre människor dör i sin egen säng och sitt eget hem. Vi bannlyser den även från vårt djupt rotade kollektiva tänkande, samtidigt som den ständiga jakten på sexuell njutning (sex är ju ett sätt att peka finger åt döden) tar upp så mycket av vår energi och entusiasm och dövar de plågsamma påminnelserna som kommer över oss för varje begravning vi ser och varje mord som tv:n levererar till våra vardagsrum. Vi blundar för ondskan så länge den inte träffar oss som ett slag i ansiktet, och därmed blir vi chockade och förbryllade när den gör det.

För det tredje leder detta till omogna och farliga reaktioner. Eftersom vi har kommit fram till att så gott som alla sexuella handlingar är av godo och bör uppmuntras har vi ett extra högt tonläge i förhållande till det enda tabu som finns kvar, nämligen pedofili. Det är som om all den moraliska upprördhet som borde spridas ut mer jämnt över många andra områden

har riktats in på detta enda brott. Sexuella övergrepp på barn är förstås något fullständigt vidrigt, men jag anser att vi bör akta oss för den sortens oreflekterade moralism som så gärna vill fördöma dem bara för att vi värjer oss mot blotta tanken, i stället för på genomtänkta grunder. Den sortens "moral" låter sig lätt manipuleras, och detta sker också ofta. Att fördöma något som man intuitivt vet är fel är kanske bättre än att tolerera det. Men det är knappast rätt sätt att skapa ett stabilt moraliskt samhälle.

Ett av de mest uppenbara och oroväckande exemplen på detta fenomen var reaktionen i USA (och i viss mån Storbritannien) på händelserna den 11 september 2001. Den fruktansvärda dagen väckte fasa och ilska, med all rätt. Men den officiella reaktionen var precis den sortens ogenomtänkta, omogna reflex som inte leder någonvart. Missförstå mig rätt nu. De tusentals oskyldiga offer vi sörjde gick förstås en tragisk, fasansfull och fullständigt oförtjänt död till mötes. Al-Qaidas terrordåd var och är alltigenom onda. Men den häpnadsväckande aningslöshet som slog fast att USA som helhet var ett rent och oskyldigt offer, med påföljd att världen kunde delas in i onda människor (främst araber) och goda människor (främst amerikaner och israeler) och att de senare fick ansvar för att straffa de förra, är ett storskaligt exempel på det jag talar om – precis som det är omoget och aningslöst att hävda motsatsen till detta synsätt, nämligen att västvärlden är skyldig i alla avseenden och att alla som gör motstånd och bedriver terror därför är i sin fulla rätt att göra det. Att föreslå att alla som innehar vapen ska låsas in, eller (med USA:s spegelvända syn) att alla bör bära vapen så att de goda kan skjuta de onda innan de hinner göra någon skada, vittnar bara om en oförmåga att se det som sker på djupet. Det fasansfulla eftermälet till katastrofen i New Orleans (där de som inte hade något att

förlora grep till våld och de som ville skydda sig själva och sin egendom var snabba med att skaffa vapen.) borde lära oss en läxa, men det är inte säkert att det gör det.

Att slå mot dem som anses vara "onda" i hopp om att få bukt med problemet – till exempel genom att släppa otaliga bomber över Irak eller Afghanistan på grund av terrordåden 11 september – är i själva verket den praktiska motsvarigheten till de filosofiska teorier som utger sig för att "lösa" ondskans problem. Olika författare har till exempel hävdat att Gud tillåter ondskan för att den skapar de särskilda förhållanden som får de goda dygderna att blomstra. Tanken att Gud bestämde sig för att tillåta Auschwitz för att några hjältar skulle stiga fram är knappast en lösning på problemet. På samma sätt frambär de tusentals oskyldiga civila som dog i Irak och Afghanistan sitt tysta vittnesbörd om att sådana "lösningar" i själva verket ofta förvärrar problemet – och då syftar jag inte bara på att de stärker motståndet och faktiskt också ger upphov till det. Det går inte att utplåna ondskan med hjälp av politiska beslut eller filosofiska argument, lika lite som det går att göra det med sprängämnen.

De omogna reaktionerna på ondska blir kanske lättare att få syn på om vi frågar oss själva hur vi reagerar på ondskan i våra egna liv eller nuvarande omständigheter. Vad är du arg för just nu? Vem har gjort något som du tycker är orättvist eller oschysst? Hur hanterar du det? Hur gör du för att leva med det? Veldig ofta reagerar vi på det ena av två sätt. Antingen skyller vi ondskan på andra och skapar en skuldbeläggningskultur: det är alltid alla andras fel, det är samhällets fel, det är regeringens fel, och jag är ett oskyldigt offer. Att utmåla sig själv som offer har blivit den senaste sporten i alla samhällen, i takt med att människor strävar efter att få det moraliska övertaget och framstå som obefläckade och rena medan alla

andra får bära skulden. Det andra alternativet är att vi skyller ondskan på oss själva och tror att allt är vårt fel.

Detta är en av de vanliga orsakerna till depression, men frågan omfattar mer än bara psykologiska tillstånd. I politiskt hänseende pendlar vi mellan dem som säger att allt det onda vi möter är någon annans fel – terroristernas, de asylsökandes, knarklangarnas, brottslingarnas – och dem som upplyser oss om att vi alla bär skulden, i linje med 1960- och 1970-talens populärpsykologi: terroristerna är terrorister på grund av saker som vi har låtit ske i deras hemländer, asylsökande flyr från konsekvenserna av vår tidigare utrikespolitik, langarna säljer droger för att vi har saboterat andra naturliga försörjningssätt, och kriminella är överflödssamhällets offer. Det faktum att båda de grovt målade bilderna rymmer mer än ett litet korn av sanning är inte till någon hjälp. Både den kultur där vi skyller på alla andra (som leder till rättstvister, självgodhet och överdriven offermentalitet) och den kultur där vi lägger skulden på oss själva (som leder till depression samt moralisk och social förflamning) är ytterligare exempel på omogna och otillräckliga reaktioner på onskans problem så som det framträder, mer på våra gator och tv-skärmar än i våra metafysiska diskussioner. Det är detta som är onskans nya, aktuella problem. Vi har upptäckt att ondskan fortfarande är ett fult ord, trots allt, men vi har ingen aning om vad vi ska göra åt den. Att blunda för den är för övrigt inte heller någon lösning.

Lite längre fram kommer jag att tala om hur vi ska bli mer mogna i vår reaktion på ondskan: hur vi ska ta hänsyn till den på alla plan och komma fram till en mognare världsbild som hjälper oss att bemöta den på ett mer tillfredsställande sätt. Men nu vill jag i stället vända blicken mot ett sätt att bemöta ondskan, och faktiskt i någon mån bygga en världsbild kring den – det som kallas för postmodernism.

B. Postmodernismen, den nya nihilismen

Jag har talat och skrivit i andra sammanhang om den postmoderna tendensen inom litteraturen, kulturen och teologin, och det finns inte utrymme till att gå in på det närmare här. Jag nöjer mig med att konstatera att det har funnits många rörelser i den samtida europeiska och amerikanska kulturen sedan andra världskriget där alla anspråk på sanning, makt och uppoffrande handlingar eller tankar i själva verket anses vara drivna av själviska lustar som de kan översättas till eller "dekonstrueras" till. Allt handlar om pengar, sa Marx. Allt handlar om sex, sa Freud. Allt handlar om makt, sa Nietzsche, och nog för att stora delar av Europa fnös åt dem den första halvan av 1900-talet, men den senare delen nådde de stora framgångar inom såpass skilda områden som litteraturkritik, arkitektur och sociologi. Sanningen angrips från alla håll, samtidigt som vi riktar in oss mer och mer på sanningsenlighet i form av att vi dokumenterar saker och håller koll på varandra. Som Bernard Williams visade i sin senaste bok *Truth and Truthfulness* är denna paradoxala situation – med allt större krav på sanning i kombination med allt större svårigheter med att urskilja den – resultatet av en långsamt framväxande misstänksamhetskultur som nu genomsyrar allting.

Postmodernismen har visserligen rötter hos tänkare från åtminstone hundra år tillbaka, men att den har uppkommit på det sätt den har, och i den form den har, hänger nära samman med förintelsens fasor. Filosofen Theodor Adorno hävdade att det inte går att skriva poesi efter Auschwitz, och kanske menade de postmoderna teoretikerna, åtminstone i någon bemärkelse, att det inte heller går att tala sanning. Om den vanliga europeiska kulturen kunde frambringa förintelsen borde vi väl verkligen vara misstänksamma mot allt annat också? Men

postmodernismen nöjer sig inte med detta. Ondskans problem, som den så skoningslöst betonar påstår, inte bara att alla människans anspråk är ofullkomliga – den går djupare, och dekonstruerar själva människan. Det finns inget "jag" längre, bara en virvlande anhopning av känslor, signaler och impulser, vilket innebär att "jaget" är i ständig rörelse. Det moraliska imperativ som är en kvarleva från den mildare sortens existensialism (att man bör vara sann mot sitt djupaste jag) krockar med postmodernismens teori att det djupaste jaget är något flytande och ostadigt. "När jag spelar musik", säger jazzmusikern Charlie Mingus, "då spelar jag den jag egentligen är. Problemet är att jag förändras hela tiden." Härligt i musik, men ytterst förvirrande inom filosofi och psykologi.

Även detta är, tror jag, en sorts svar på ondskans problem. Postmodernismen, som bejakar att alla människor är gravt ofullkomliga, undviker alla former av återgång till den klassiska läran om arvsynd genom att hävda att människor inte har någon fast "identitet" och därmed inte heller något fast ansvar. Inom postmodernismen går det inte att komma undan ondskan, men det går inte heller att hitta någon att skylla på. Det bör därför inte komma som en överraskning att ett av de samhällsfenomen som kännetecknar postmodernismen är stora katastrofer som ingen tar på sig skulden för, till exempel när en fruktansvärd tågolycka kan härledas till fel på linjen som det fanns kännedom om flera månader tidigare men som inte reparerats, men där det inte går att lägga skulden på någon enskild chef i företaget eller ens någon styrelse. Postmodernismen uppmuntrar till ett cykliskt förhållningssätt: ingenting kommer att bli bättre och det finns inget att göra åt det. Det är knappast överraskande att detta har lett till stadigt stigande självmordstal, inte minst bland unga människor som (skulle man kunna tro) har så mycket att se fram emot men

som har absorberat det postmoderna tänkandet med hela sitt väsen. Inte för att detta är något nytt. Epiktetos, den krasse filosofen som levde i det första århundradet, skulle ha förstått, fast han skulle ha fnyst åt den intellektuella fåfängan bakom alltsammans.

Efter detta kommer det kanske som en överraskning att jag på alla möjliga sätt tycker att postmodernismen ska välkomnas. Den ger oss en analys av ondskan som den konventionella kultur jag beskrev tidigare fortfarande motsätter sig, och framför allt plockar den isär den farliga "framstegsideologin". Som jag har lyft fram i andra sammanhang ser jag det som postmodernismens viktigaste funktion, under Guds ledning, att förkunna läran om syndafallet (sanningen om en djup och allvarlig brist i den mänskliga naturen) för det modernistiska högmod som uppstod efter 1700-talet och som tror sig ha löst världsproblemen. Men utöver den cynism jag just tog upp finns det särskilt två problem med den postmoderna analysen av ondskan som borde göra oss motiverade att leta vidare och leta djupare.

För det första är dess analys, av de skäl jag redan har angett, avhumaniserande. Det finns ingen moralisk värdighet kvar eftersom det inte finns någon kvar som kan bära skulden. Att ta på sig ansvar är den sista dygd som återstår för dem som avsvurit sig alla andra dygder. När till och med detta förvägras oss blir vi människor helt betydelselösa. De flesta av oss, inte minst de som på allvar farit offer för brott och övergrepp, anser att detta är motbudande och samtidigt också går emot allt vi tror på. Människor är (inom förnuftiga gränser) ansvariga för sina handlingar och måste fortsätta att betraktas som om de var det. Jag blir djupt berörd av vittnesmålet från George Steiner, som i slutet av sin intellektuella självbiografi *Errata* framhåller att han visserligen inte kan vara säker på att han

tror på Gud men att han är helt säker på att det finns en ond-ska och att människor måste ta på sig sin del av skulden för det. Det är ett försvar för en dyster men sann humanism, i slutet av ett århundrade som varit allt annat än humant.

För det andra finns det inte utrymme för någon försoning i den analys av ondskan som postmodernismen erbjuder. Det finns ingen väg ut, ingen möjlighet till ånger och upprättelse, ingen väg tillbaka till sanningens fasta mark efter dekonstruktionens kvicksand. Kanske har postmodernismen rätt när den hävdar att ondskan är verklig, mäktig och viktig, men den ger oss inga riktiga ledtrådar om vad vi bör göra åt den. Därför är det nödvändigt att vi letar på annat håll, och ger problemet fler dimensioner än det får i modernismens ytliga gåta eller nihilismens dekonstruerande analys. Vilket för oss till den tredje delen av det här kapitlet.

C. Vägen till en mer nyanserad bild av ondskan

När vi letar efter större, bredare, mer hållbara analyser av ondskan upptäcker vi förstås att alla de stora världsåskådningarna har närmat sig den på olika sätt. Buddhisterna säger att den nuvarande världen är en illusion och att målet med människans liv är att fly från den. Här finns flera beröringspunkter med klassisk platonism, även om Platon också var mån om att rättvisa och dygder skulle sprida sig i den rumsliga och tidsliga världen, trots att verkligheten fanns någon annanstans. Hinduerna säger att den ondskan som drabbar människor (och för den delen även djur) i det nuvarande livet kan förklaras med oförrätter som har begåtts i ett tidigare liv och att de dessutom kan sonas om man lydigt rättar sig efter sin karma i nuet – en världs-bild som på ett plan kommer fram till en djupt tillfreds-

ställande lösning, på bekostnad av enorma och förnuftsvidriga problem på andra plan. Marxisterna, som utvecklar valda delar av Hegels filosofi, hävdar att världen är förutbestämd till att gå mot proletariats diktatur och att de problem som uppstår på vägen, inte minst nödvändigheten av en våldsam revolution, är barnsjukdomar som kommer att uppvägas av slutresultatet. Det underbara ändamålet helgar de kaotiska medlen – när man smakar på omeletten förstår man varför det var nödvändigt att knäcka äggen. Muslimerna säger, om jag har uppfattat islam på rätt sätt, att världen mycket riktigt präglas av ondska eftersom Allahs budskap genom Muhammed ännu inte har spridit sig till alla människor, och att lösningen är att världen får del av islam. Här uppstår en skarp skiljelinje mellan den stora majoriteten muslimer, som ser detta som en fredlig process, och den lilla minoritet som vill åstadkomma det genom jihad.

Hur skulle en kristen syn på ondskan se ut, eller för den delen en judisk? Hur skulle den skilja sig från någon av de ovanstående? Det är förstås ämnet för denna bok, och jag kommer inte ens att börja svara på frågan förrän längre fram. Men det kan vara på sin plats med några påpekanden som hjälper oss att fundera över vad som borde ingå i en seriös analys av ondskan.

Det finns tre faktorer som vi behöver ha med oss i vårt tänkande i det här skedet.

Den första är att vi ser bristen med att vi i västvärlden tar för givet att vår form av demokrati är perfekt, fullkomlig, kulmen på en lång process med klok och nobel frihetssträvan som sträcker sig bakåt till Magna Charta. I grunden finns det alla möjliga problem med att vi i vår tid tar detta för givet, som en sorts nedtonad version av den moderna historieskrivning som förutsätter att saker alltid automatiskt rör sig i en mer och

mer liberal riktning. Inte minst är det ett problem att våra nuvarande demokratiska institutioner själva befinner sig i kris. I USA ser vi en politik för de allra rikaste, och en till synes ohejdbar tro på att USA har rätt att styra över världen, vare sig det är med ekonomiska medel eller militära. I mitt eget land Storbritannien har vi en regering som blir allt mer presidentliknande, ett marginaliserat parlament och en missnöjd väljarkår. I Europa har vi ett antal paradoxer och spänningar, oegentligheter och svek som varken går att närma sig eller lösa om debatterna förvandlas till praktgräl där vi grovt förenklat ställer "Europavänner" mot "Europafiender". Är vi verkligen så säkra på att det västerländska styret är den enda formen, eller ens den bästa? För egen del håller jag fortfarande med Churchill om att demokratin är värsta tänkbara statskick, förutom alla de där andra sorterna som prövas då och då. Jag vill definitivt inte leva i något annat system. Men jag frågar mig allt oftare om inte de problem vi har med att göra det borde göra oss mindre tvärsäkra på att det är rätt att förvänta sig att exempelvis Afghanistan, eller Irak, ska ta till sig en variant på det vi gör. Det jag vädjar om är att vi ska bejaka att detta att vifta med "västerländsk demokrati"-flaggan egentligen inte löser ondskans problem så som det uppträder i vår kollektiva och sociala miljö.

Den andra faktorn som vi måste ha med oss är den psykologiska. Den berömde amerikanske psykoterapeuten M. Scott Peck var agnostiker i många år. Han lärde sig psykiatri enligt den gängse modellen där det inte fanns något sådant som ondska. Men ungefär samtidigt som han (till sin egen förvåning) kom in på den kristna tron upptäckte han att det fanns åtminstone några fall där det inte räckte att betrakta vissa patienter, eller ibland deras familjer, som enbart sjuka eller förvirrade eller vilseförda. Han tvingades hantera en större,

mörkare kraft som bara kunde benämnas som "ondska". För att utveckla denna impopulära ståndpunkt skrev han boken *Lögnens folk*.

Naturligtvis har vi vetat ända sedan Aristoteles dagar att det finns en viljans svaghet, *akrasia* i Aristoteles terminologi. Vi vet allihop vad det innebär att vilja något gott och i stället göra något ont. Det psykiatrin bör bemöta, enligt Peck, är att en människa kan övermannas av ondska, tro på en lögn och börja leva efter den, glömma att det är en lögn och låta den ligga till grund för hennes väsen. Jag kan inte avgöra om skillnaden mellan den vanliga viljans svaghet och detta att tas i anspråk av en lögn tills man helt och hållet tror på den är en skillnad i kvantitet eller kvalitet, men jag misstänker att det rör sig om det senare. Det jag tror att vi måste ta till oss när vi talar om ondskan är att varken modernismen eller postmodernismen tycks räcka till, att det finns en mänsklig ondska och att den tar sig olika former. Bland de formerna finns det tillstånd där personerna ifråga är fullständigt övertygade och ofta argumenterar på ett mycket vinnande sätt om att de inte bara har rätten på sin sida utan också är de som visar vägen.

I den bok jag hänvisade till hävdar Peck, på tvärs mot hela sin traditionella liberala utbildning och tidigare uppfattning, att det finns en ond kraft (eller onda krafter) som övergår personen, som övergår människan och som tycks bemäktiga sig människor som individer eller i vissa fall som hela samhällen. Att tala om demoniska krafter medför så många problem, samtidigt som det är så allmänt illa sett inom den liberala modernismen, att det kan verka riskabelt att ens närma sig det. Ändå har många av de senaste hundra årens mest seriösa betraktare tvingats använda ett sådant språk som ett sätt att komma åt, och försöka förklara, något som skett. Det mest minnesvärda exemplet jag kan komma på är Thomas Mann i den stora och

ångestskapande romanen *Doktor Faustus*. Gradvis visar det sig att hans Faust-gestalt är en bild av själva Tyskland, som säljer sin själ till djävulen och intas av en makt som är större än dess egen, en förfärlig makt som skulle komma att ödelägga många andra men till slut också sig själv.

Jag tror att vi bara har börjat arbeta på allvar med att förstå denna faktor, denna dimension av ondskans problem. Varken modernismen eller postmodernismen vill veta av den, och många kristna teologer är medvetna om riskerna med ett osunt intresse för det demoniska och håller sig på behörigt avstånd, vilket jag förvisso också har gjort själv i det mesta jag har skrivit. Men det är som Walter Wink på ett övertygande sätt hävdar i sitt stora verk om makterna,⁶ att mycket talar för att alla kollektiva institutioner har en sorts gemensam själ, en identitet som är större än summan av delarna och som faktiskt kan tala om för delarna vad de ska göra och hur. Detta leder till bilden att somliga av dessa gemensamma institutioner, vare sig det är företag, myndigheter eller (bevare oss väl) kyrkor, i vissa fall kan bli så korruperade av ondskan att det enda sättet att beskriva det fenomen vi har framför oss är att tala om en kollektiv "besatthet".

Detta för mig till det tredje jag vill lyfta fram, något som Alexander Solsjenitsyn på ett gripande sätt gav uttryck för när han återvände till sitt hemland Ryssland efter många år i exil. Han hälsade på alla människor han mötte på sin resa genom Ryssland, inklusive de lokala byråkrater som hade tyranniserat sina landsmän under kommunisttiden men fått behålla sina ämbeten efter 1989. Somliga invände mot detta: varför skulle Solsjenitsyn befatta sig med människor som hade varit en del av det ondskefulla systemet? Han svarade att gränsen mellan gott och ont aldrig bara går mellan "oss" och "dem". Gränsen mellan gott och ont löper genom oss alla. Ondskan existerar

och vi måste skilja på små, milda varianter och stora förfärliga varianter. Vi får inte göra det ytliga misstaget att utgå ifrån att en småtjuv är likvärdig med Hitler, att den som fuskar på provet är på samma nivå som Usama bin Ladin. Men vi ska inte heller utgå ifrån att vi kan närma oss ondskans problem, eller lösa det, om vi bagatelliserar det på det andra sättet genom att kalla vissa människor för "goda" och andra för "onda".

De här tre faktorerna – att vi är villiga att medge att vi har fått demokratin om bakfoten och att den kanske inte är universalbotemedlet mot allt ont, att vi bejakar att ondskan har en djup dimension och ett inslag av något som övergår individen, och att vi erkänner att gränsen mellan ont och gott löper genom oss alla – menar jag är nödvändiga om vi ska komma någon vart med att förstå det onda, vare sig det är på det metafysiska, det politiska eller det personliga planet. Jag hoppas att jag ska kunna infoga dem i diskussionen i de kommande kapitlen. Det jag vill göra nu, när jag sammanfattar det nuvarande kapitlet, är att kort säga något om den uppgift som ligger framför oss, inte minst ur ett kristet perspektiv.

Sammanfattning

Jag har hävdats att den stora frågan för vår tid kan sägas handla om hur vi bemöter och lever med ondskans realitet i vår värld. Ondskan har vuxit ur de gåtor som traditionella filosofer och teologer har formulerat kring den, och vi ställs i dag inför ondskans problem på våra gator och i vår värld. Problemet kommer inte att vänta på att några klyftiga metafysiker ska lösa det. Vad ska vi *göra*? Om vi inte ska reagera på ett omoget sätt, genom att antingen blunda för ondskan, dra slutsatsen att allt är någon annans fel eller ta på oss skulden själva, behöver vi

ett djupare och mer nyanserat sätt att svara på den fråga som många, inte minst politikerna, ställer sig: Varför händer det här? Vad (om något) har Gud gjort åt det? Och vad kan vi, eller bör vi, göra åt det?

Den kristna tron, som kommer ur dess judiska rötter, går ut på att den Gud som skapade världen alltjämt älskar den och lider med den. Klassisk judendom och kristendom har aldrig haft någon omogen eller ytlig syn på lidandet, och det är en av de senaste århundradenas stora gåtor hur konventionella filosofer från Leibniz till Nietzsche kunde tänka kring och skriva om ondskans problem som om det gick att knuffa ut den kristna synen i marginalen eller avfärda den med en billig karikatyr. Fanns det inga teologer som kunde ta striden? Var det ingen som gjorde motstånd?

Det finns framför allt en ädel kristen tradition som tar ondskan på så stort allvar att den varnar för frestelsen att "lösa" den på något övertydligt sätt. Om du lägger fram en analys av ondskan som får oss att säga: "Jaha, okej, nu ser vi hur det går till och vad vi ska göra åt det", då har du förminskat problemet. En gång hörde jag en framträdande filosofisk teolog som försökte göra det med Auschwitz, och det var så pinsamt att det kröp i kroppen. Vi kan inte och får inte släta över. Vi kan inte och får inte låtsas att ondskan kanske inte är så farlig när allt kommer omkring. Det leder oss tillbaka till lättköpt modernism. Som jag skrev tidigare är detta den intellektuella motsvarigheten till den omogna politiska reaktion som tror att några välplacerade bomber kan utplåna "ondskan" ur världen. Nej, för en kristen är problemet hur vi ska kunna förstå och hylla det goda och gudagivna i skapelsen och samtidigt förstå och bemöta ondskans verklighet och allvar. Det är lätt att "lösa" problemet genom att tona ner den ena eller andra aspekten, antingen säga att världen egentligen inte är Guds goda

skapelse eller att ondskan egentligen inte är så farlig. Det jag har hävdad i det här kapitlet är att problemet inte bara handlar om det vi betraktar som filosofi och teologi, utan att vår oförmåga att ta itu med problemet ligger till grund för vår villrådighet inför flera komplexa och akuta problem på närliggande politiska och sociala områden.

De frågor vi borde ägna oss åt som samhälle, och än mer som kyrka, är följande. Hur kan vi förena de olika insikter om ondskan som de största tänkarna och samhällsbetraktarna har fört fram? Hur kan vi kritisera dem ur ett kristet perspektiv när så krävs? Hur kan vi berätta den kristna berättelsen på ett sådant sätt att vi, utan att försöka "lösa" problemet på ett förenklat sätt, ändå närmar oss det på ett moget sätt och mitt i allt detta når fram till en djupare och klokare tro på den skapande och frälsande Gud vars kärlek, som övervinner allt, en dag ska åstadkomma en ny skapelse där kaosmakternas mörka och hotfulla hav inte längre finns? Noas översvämning var ju ett tecken på att till och med den skapande Guden beklagade att han hade skapat världen, men sedan blir den, inte minst genom regnbågens tecken, början på något nytt, ett nytt förbund. Om vi kan arbeta mot en förståelse och är beredda att vara redskap både för de gudomliga tårarna över världen och den förnyade skaparkraft som skickar ut duvan efter olivblad som sticker upp ur vattnets kaos, då tror jag att vi är på rätt spår. Havet är mäktigt men Gud, skaparen, är mäktigare. Ondskan är fortfarande ett ord att räkna med. Men det är, tack och lov, även kärleken.